

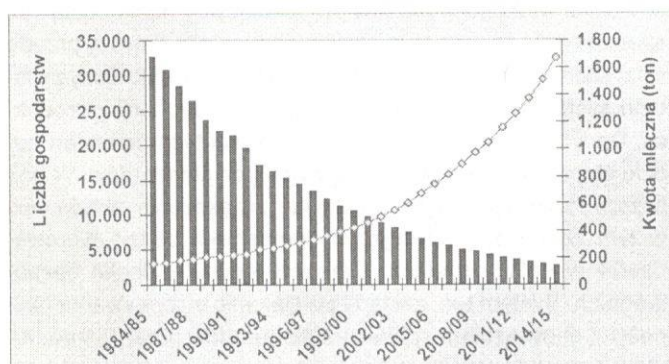
Koncentracja produkcji mleka w Polsce – stan aktualny i prognoza na przyszłość

Paweł Kasztelan

Szkoła Główna Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie

Procesy koncentracji produkcji mleka w krajach Europy Zachodniej przebiegały od wielu lat z dużym natężeniem. W ciągu ostatnich 30 lat, w większości państw Unii Europejskiej, liczba gospodarstw produkujących mleko zmniejszyła się ok. 4-krotnie. Zwiększeniu uległa natomiast produkcja mleka z jednego gospodarstwa. Wzrost ten w krajach będących znaczącymi producentami mleka w Europie był około 4-5-krotny. W Polsce w latach 90. procesy koncentracji produkcji mleka przebiegały bardzo powoli. Okres ten charakteryzował się: spadkiem pogłowia krów, stagnacją przyrostu mleczności krów (od 1994 r.), zmniejszeniem produkcji mleka oraz liczby gospodarstw mlecznych. Sytuacja ta uległa diametralnej zmianie po przystąpieniu Polski do Unii Europejskiej. Od 2004 roku, w wyniku objęcia polskich producentów unijnymi regulacjami w zakresie rynku mleka, zanotowano silny wzrost cen. Bodziec ekonomiczny wywołał ożywienie procesów koncentracji produkcji mleka w Polsce.

W Europie przykładem kraju, w którym procesy koncentracji produkcji mleka przebiegały bardzo intensywnie jest Dania. W ciągu ostatnich 20 lat liczba gospodarstw produkujących mleko uległa zmniejszeniu – z ponad 30 tys. do około 6 tys. (rys. 1). Jednocześnie w okresie tym odnotowano zwiększenie produkcji mleka z jednego gospodarstwa – z około 170 ton w 1984 roku do ponad 700 ton w 2005 roku. Według duńskich prognoz do 2015 roku koncentracja produkcji mleka na tym terenie będzie przebiegać z podobnym nasileniem, jak dotychczas. Proces ten będzie miał miejsce, pomimo obowiązywania w tym okresie systemu kwotowania produkcji.

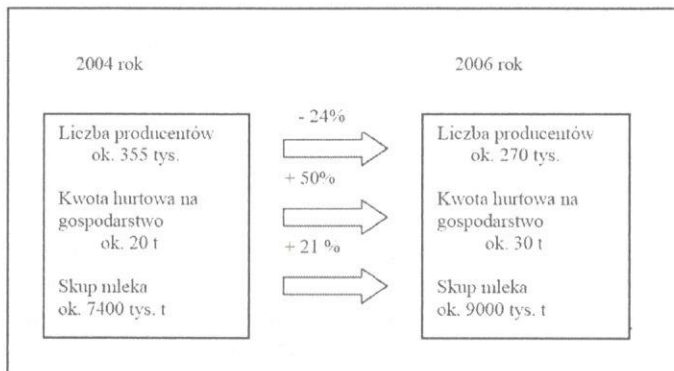
Rys. 1. Koncentracja produkcji mleka w Danii w latach 1984-2015; liczba gospodarstw – wykres słupkowy, kwota mleczna – wykres liniowy (źródło: Congress European Dairy Farmers, Denmark 2006).

W konsekwencji można się spodziewać w 2015 roku redukcji liczby gospodarstw produkujących mleko do około 3-4 tys., przy jednoczesnym wzroście produkcji z jednego gospodarstwa do niespełna 1700 ton.

Przykład rolnictwa duńskiego nie jest najlepszym przykładem dla Polski ze względu na odmienną liczbę producentów, jak i skalę produkcji realizowaną w poszczególnych gospodarstwach. Jednak w związku z tym, że zmiany zachodzące w produkcji mleka w Danii znajdują potwierdzenie w innych krajach Unii Europejskiej, jest on bardzo cenny ze względu na skalę koncentracji. Innym przykładem mogą być Niemcy, które są największym producentem mleka w Europie. W latach 1975-2000 liczba gospodarstw produkujących mleko zmniejszyła się tam z 565,8 tys. do 130 tys., przy jednoczesnym wzroście produkcji z jednego gospodarstwa – z 38,2 do 169,6 ton.

W Polsce dotychczas procesy koncentracji produkcji mleka przebiegały bardzo powoli, co miało bezpośredni związek z dużym rozdrobnieniem polskiego rolnictwa. Dopiero przystąpienie Polski do Unii Europejskiej spowodowało silne ich zdynamizowanie. Zasadnicze znaczenie odegrał tu czynnik ekonomiczny. W wyniku akcesji ceny mleka w Polsce wzrosły o około 26%, co spowodowało poprawę opłacalności produkcji. Jednocześnie wprowadzono nowe standardy dla gospodarstw produkujących mleko. Zakłady mleczarskie zwiększyły wymagania co do jakości skupowanego mleka. Wprowadzono również nowe wymagania dla producentów w zakresie dobrostanu zwierząt i warunków pozyskiwania mleka. Zmiany te wymusiły na producentach realizowanie dużych inwestycji, często w zakresie środków trwałych, które bezpośrednio nie miały przełożenia na efekty produkcyjne. Pomimo wzrostu opłacalności nie wszystkie gospodarstwa były w stanie dostosować się do nowych wymagań. W najgorszej sytuacji znaleźli się drobni producenci, których zmieniające się warunki zewnętrzne bardzo często zmuszały do podjęcia decyzji o zaniechaniu produkcji mleka.

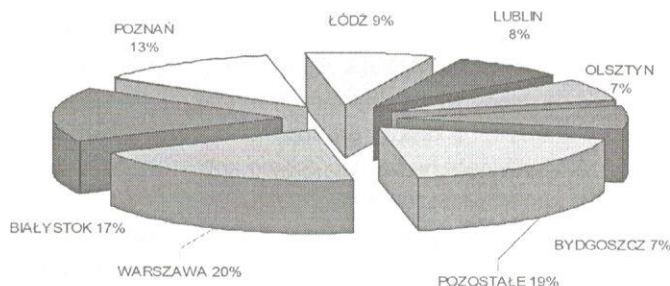
W Polsce przebieg procesów koncentracji produkcji mleka po 2004 roku najlepiej można przedstawić na przykładzie produkcji towarowej, skierowanej do podmiotów przetwórczych. Producenci z tego segmentu rynku są liderami branży ze względu na wysokie wymagania jakościowe, jakie są im stawiane. W 2004 roku, w momencie przystąpienia Polski do Unii Europejskiej, funkcjonowało w Polsce ponad 355 tys. gospodarstw rolnych produkujących mleko na potrzeby przemysłu mleczarskiego. Średnia wielkość produkcji kierowanej na sprzedaż przypadająca na jednego producenta w tym okresie wynosiła ponad 20 ton (rys. 2). Był to poziom koncentracji produkcji odpowiadający sytuacji, jaka była w krajach Europy Zachodniej w latach siedemdziesiątych. W ciągu dwóch lat odnotowano w tym zakresie duże zmiany. W 2006 roku liczba producentów sprzedających mleko od podmiotów przetwórczych zmniejszyła się do około 270 tys., natomiast produkcja towarowa z tych gospodarstw wzrosła do około 30 ton. W porównaniu z państwami Europy Zachodniej był to nadal bardzo niski poziom koncentracji produkcji. Jednak należy zwrócić uwagę na bardzo silny trend wzrostowy, jaki w tym okresie miał miejsce. W ciągu dwóch lat w Polsce liczba producentów mleka, sprzedających swój produkt na po-

Rys. 2. Koncentracja produkcji mleka w Polsce w latach 2004-2006 (opracowanie własne)

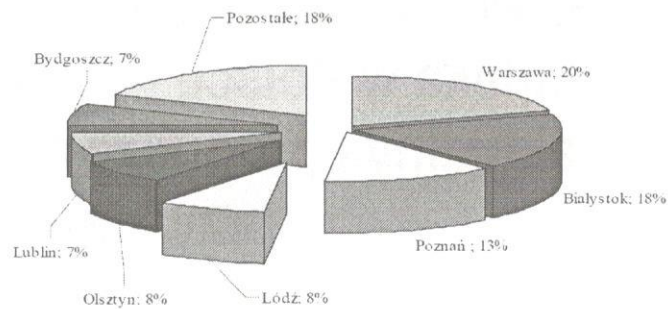
trzeby przemysłu mleczarskiego, zmniejszyła się o 24%, a wielkość produkcji towarowej z jednego gospodarstwa wzrosła o 50%.

W Polsce procesom koncentracji produkcji mleka w latach 2004-2006 towarzyszył silny wzrost skupu – o około 21%. W 2004 roku dokładnie 50% produkcji towarowej mleka było zlokalizowane w trzech regionach kraju – na Mazowszu (20%), Podlasiu (17%) i w Wielkopolsce (13%) – rysunek 3. Poza nimi znacząca produkcja była realizowana na terenie województw: łódzkiego, lubelskiego, warmińsko-mazurskiego i kujawsko-pomorskiego. Gospodarstwa rolne funkcjonujące na tych obszarach realizowały w 2004 roku 81% krajowego skupu mleka. W pozostałych województwach odnotowywany udział w skupie kształtował się średnio na poziomie 2%.

Rys. 3. Rozdysponowanie krajowej kwoty mlecznej dla dostawców hurtowych w Polsce w 2004 roku (opracowanie własne)

Biorąc pod uwagę duże zmiany, jakie zaszły w latach 2004-2006 w zakresie koncentracji produkcji mleka w Polsce, interesujące jest to, jak wpłynęły one na rozlokowanie produkcji towarowej na terenie kraju. Okazało się, że w tym zakresie nie odnotowano istotnych zmian (rys. 4). W 2006 roku nadal największa produkcja mleka na potrzeby przemysłu mleczarskiego była realizowana na terenie Mazowsza, Podlasia i Wielkopolski. Gospodarstwa funkcjonujące na terenie siedmiu województw, o których była mowa wcześniej, realizowały 82% produkcji. Można więc stwierdzić, że procesy koncentracji produkcji mleka przebiegały równomiernie na terenie całego kraju. Oczywiście pewnym ograniczeniem w ich terytorialnym zróżnicowaniu mogła być regionalizacja obrotu kwotami mlecznymi. W analizowanym okresie czynnik ten nie oddziaływał jednak zbyt silnie na te procesy, ze względu na

Rys. 4. Rozdysponowanie krajowej kwoty mlecznej dla dostawców hurtowych w Polsce w 2006 roku (opracowanie własne)

powszechnie dostępną kwotę z krajowej rezerwy, która w latach 2004-2006 została rozdysponowana w kwocie ponad 1,7 mln ton.

W Polsce w latach 2004-2006 zaobserwowano silne nasilenie procesów koncentracji produkcji mleka. Należy oczekiwać, że w przyszłości nadal będą one miały miejsce, natomiast szybkość zmian będzie uzależniona przede wszystkim od:

- opłacalności produkcji;
- kwotowania produkcji;
- wymagań w zakresie dobrostanu zwierząt, warunków pozyskiwania mleka i ochrony środowiska;
- wprowadzenia systemu płatności jednolitej (z ang. SPS – Single Payment Scheme).

Głównym czynnikiem zachęcającym rolników do podejmowania decyzji o zwiększaniu skali produkcji jest wysoka opłacalność, w latach 2004-2006 produkcja mleka tym się charakteryzowała. Do 2013 roku producenci mleka mają zagwarantowane stabilne warunki rynkowe. W tym okresie należy się liczyć z nieznacznym spadkiem cen, który jednak nie powinien być na tyle silny, aby zniechęcać rolników do powiększania produkcji. Pewną barierą w tym zakresie mogą okazać się limity produkcyjne, które będą głównym powodem spowolnienia dotychczasowego trendu. Na rynku objętym kwotami produkcyjnymi w sytuacji ich pełnego wykorzystania w skali kraju, co ma miejsce od 2006 roku, koncentracja produkcji w pewnej grupie gospodarstw może przebiegać tylko w wyniku rezygnacji z produkcji przez inne gospodarstwa. W Polsce wiele gospodarstw produkujących mleko nadal nie spełnia wymaganych standardów. Sytuacja ta dotyczy przede wszystkim drobnych producentów, którzy w najbliższych latach systematycznie będą zmuszani do rezygnacji z produkcji. Decydującym czynnikiem o szybkości tych przemian będzie stopień egzekwowania wymaganych standardów. W najbliższych latach należy oczekiwać zwiększenia aktywności w tym zakresie. Decydującym momentem będzie wprowadzenie w Polsce systemu płatności jednolitej dopłat bezpośrednich. System ten zakłada powiązanie otrzymywania płatności z obowiązkiem spełnienia standardów przez gospodarstwo – zasada współzależności (cross-compliance). W konsekwencji, przedmiotem kontroli w gospodarstwach, w ramach mechanizmu dopłat bezpośrednich, stanie się spełnianie przez producenta wymaganych od niego standardów,

a nie jak dotychczas wielkość prowadzonych upraw. Można więc prognozować, że do 2013 roku liczba producentów mleka na potrzeby przemysłu mleczarskiego ulegnie zmniejszeniu do poziomu poniżej 200 tys., natomiast wielkość produkcji towarowej z jednego gospodarstwa wzrośnie średnio do około 50 ton mleka.

Podsumowując należy podkreślić, że procesy koncentracji produkcji mleka w Europie Zachodniej przebiegały nieprzerwanie od ponad 30 lat. Miały one miejsce również w Polsce, w której po 2004 roku odnotowano silne ich ożywienie po dość długim okresie stagnacji w latach dziewięćdziesiątych. Zmiany te były konsekwencją przede wszystkim poprawy opłacalności produkcji oraz wprowadzenia nowych wymagań jakościowych w stosunku do gospodarstw rolnych. Przebieg procesów koncentracji najlepiej można przedstawić na przy-

kładzie producentów wytwarzających mleko na potrzeby przemysłu mleczarskiego. W tej grupie w latach 2004-2006 liczba gospodarstw zmniejszyła się o 24%, a wielkość produkcji towarowej wzrosła o 50%. Pomimo tak dużych przemian nie odnotowano zmian w rozlokowaniu produkcji towarowej na terenie kraju. Należy oczekiwać, że procesy koncentracji produkcji mleka w Polsce nadal będą przebiegać dość intensywnie. W najbliższych latach można spodziewać się spowolnienia trendu, który odnotowano w latach 2004-2006. Procesy te powinny doprowadzić do dalszego zmniejszenia liczby gospodarstw produkujących mleko na potrzeby przemysłu mleczarskiego, jednocześnie w okresie tym należy oczekiwać wzrostu produkcji towarowej z jednego gospodarstwa.

Przemiany w skali chowu bydła w Polsce południowej w latach 1996-2005

Eugeniusz Otoliński, Jan Szarek

Akademia Rolnicza w Krakowie

Polska południowa obejmuje trzy województwa – podkarpackie, małopolskie i śląskie. Różnią się one pod wieloma względami, ale mają wspólną cechę – charakteryzują się największym w kraju rozdrobnieniem gospodarstw i niekorzystnym przestrzennym usytuowaniem działek, tzw. szachownicą gruntów. Najmniejszy średni obszar gospodarstw występuje w woj. małopolskim (3,20 ha), nieco większy w woj. podkarpackim (3,46 ha) i w woj. śląskim (3,93 ha). W latach 1996-2005 niewielkiej redukcji uległa liczebność gospodarstw i nieznacznie zwiększył się ich średni obszar. W każdym z tych województw tempo zmniejszania się liczby gospodarstw było mniejsze niż średnio w Polsce. Duży jest tu odsetek gospodarstw nie prowadzących działalności rolniczej, a im są one mniejsze, tym większa ich część nie zajmuje się produkcją rolniczą. Na przykład w woj. podkarpackim 23,1% gospodarstw o obszarze od 1 do 2 ha nie prowadzi działalności rolniczej; wśród gospodarstw o obszarze od 3 do 5 ha jest ich 10,9%, a o obszarze od 15 do 20 ha – 5,9%. Gospodarstwa małe utrzymywane są w dużej części asekuracyjnie, a ich grunty są odłogowane. Głównym źródłem utrzymania rodziny rolnika w małych gospodarstwach są dochody pozyskiwane z emerytur i rent oraz z pracy najemnej. W woj. małopolskim, w gospodarstwach do 3 ha 38,1% dochodów pochodzi z emerytur i rent, a 37,1% – z pracy najemnej.

Wiele problemów stwarza rolnikom niekorzystne przestrzenne usytuowanie działek rolnych i ich duża odległość od siedziby gospodarstwa. Duże rozdrobnienie pól ma miejsce zwłaszcza w woj. małopolskim, gdzie 22,9% gospodarstw posiada tzw. uciążliwą szachownicę gruntów (powyżej 6 działek). Prawie co piąte gospodarstwo w dwóch pozostałych województwach ma grunty rozłożone w ponad 6 działkach. Jednocześnie wiele z nich jest nadmiernie oddalonych od siedziby gospodarstwa, np. powyżej 5 km (dotyczy to co 10. gospodarstwa w woj. podkarpackim oraz co 12. gospodarstwa w woj. małopolskim i śląskim). Niekorzystny rozłóg gruntów wpływa na obniżenie wydajności pracy, ogranicza możliwości zastosowania maszyn, zwiększa koszty produkcji, pomniejsza dochodowość gospodarstw. Komasaacja gruntów na tych terenach jest bardzo utrudniona.

We wszystkich trzech omawianych województwach najliczniejszą grupę obszarową i największy udział stanowią gospodarstwa o obszarze od 1 do 2 ha użytków rolnych. Na przykład w roku 2002, w woj. podkarpackim stanowiły one 37,8%, w woj. małopolskim – 40,8%, a w woj. śląskim – 45,8%. Stosunkowo duży odsetek stanowią też gospodarstwa o powierzchni od 2 do 3 ha. Łącznie zatem gospodarstwa o obszarze od 1 do 3 ha stanowią aż 59,8% w woj. podkarpackim, 63,2% w woj. małopolskim i 64,7% w woj. śląskim. Przeważnie są to gospodarstwa o charakterze tzw. socjalnym (egzystencjonalne), z niską produkcją towarową. Z czasem postępuje polaryzacja gospodarstw – nieznacznie zwiększa się odsetek gospodarstw obszarowo większych. W woj. śląskim udział gospodarstw o powierzchni powyżej 20 ha zwiększył się z 0,9% w roku 1996 do 2,2% w roku 2005. Jednak udział tych gospodarstw jest 3-krotnie mniejszy w porównaniu do średniej krajowej.

Pogłowie i obsada bydła i krów

W 2005 roku w województwie podkarpackim, małopolskim i śląskim utrzymywano 575,3 tys. sztuk bydła, w tym 375,3 tys. krów. Stanowi to odpowiednio 10,6% i 13,3% ogółu pogłowia tych zwierząt w Polsce (warto zaznaczyć, że powierzchnia użytków rolnych w tych województwach stanowi 12,2% ogólnej powierzchni UR w kraju). W tabeli 1 przedstawiono dane dotyczące stanu pogłowia bydła ogółem i krów w oma-